

O Pandigueiro nas Terras de Trives

Miguel Losada

A existencia da figura do Pandigueiro nas montañas orientais de Galicia en tempos históricos recentes ven sustentada nas testemuñas directas - entre as que teño que incluír a miña propia- e nun difuso fato de acenos culturais que, en conxunto, constitúen apenas unha proba indiciaria do alcance, significado e continxencia da figura do Pandigueiro entendido coma personaxe habitante do imaxinario popular que adoitaba traer agasallos ós nenos contra a fin do ano.

Neste sentido o Pandigueiro pertence ó grupo de figuras semellantes, ó dos pródigos arquetípicos con valor normativo, que teñen unha ampla distribución por todo o continente europeo. Dentro deste elenco de personaxes destaca a recente – século XIX- recreación do san Nicolás dos inmigrantes holandeses en Norteamérica que foi posto ó día grazas ó talento literario de J.Washington Irving¹ no 1809, e outros como Henry Livingston Jr. ou, probablemente, o sacerdote Clement C. Moore coa súa publicación no xornal The Sentinel no 1823 dun relato con valor fundacional² e descritivo da función da personaxe. Os debuxantes Thomas Nast a finais do XIX e Habdon Sundblom no 1931, descendente de inmigrantes finlandeses, fixaron a vixente fasquía da personaxe que foi derivando dende a dun trasgo europeo, pequecho e delgado, cara á actual que ben coñecemos.

O Apalpador das serras lucenses; o Esteru ou as Anjanas que traen agasallos ós nenos polo Nadal, documéntanse en Cantabria, do mesmo xeito e ocupando o mesmo espazo mitolóxico que o Olentzero vasco, ou o Angulero en Asturias. No resto de Europa verificase a presenza de diferentes figuras equivalentes como o Télapó en Hungría, Moç Craciun en

---

1 A History of New York from the Beginning of the World to the End of the Dutch Dynasty.
http://en.wikipedia.org/wiki/Washington_Irving <http://books.google.es/books?id=v98hAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=es#v=onepage&q&f=false>

2 *Visit from St. Nicholas* http://en.wikipedia.org/wiki/A_Visit_from_St._Nicholas

Romanía, Joulupukki en Finlandia, Weihnachtsmann en Alemaña, Julemanden e Julenissen en Dinamarca e Noruega, etc.

Isto é, a existencia da figura ou función representada por todos estas personaxes e outras semellantes, constátase por toda Europa. As súas características son semellantes e basicamente as mesmas polo que as aparentemente diversas estruturas significantes acubillan un mesmo significado. Son pois, a mesma cousa.

A lembranza, xa que xa non presenza efectiva do Pandigueiro é plenamente coherente dentro deste contexto cultural, e a súa desaparición fronte o pulo doutras propostas é tamén a evolución histórica esperable nunha tradición que elabora o seu discurso dentro dos parámetros da invernia, a importancia das interrelacións sociais para supervivencia e o que poderíamos definir como o carácter mitopoiético da finitude estrutural dos recursos.

Deste xeito o Pandigueiro cedeu espazo ou presenza social, tal e como fixeron as demais versións continentais do mito invernal, solsticial e promisorio, cando as sociedades tradicionais nas que tiña o seu cometido foron indo á valga durante os séculos XIX e XX. Neste escenario deviñeron redundantes e, sobre todo, menos pródigas e promisorias fronte a outros modelos “omnipotentes” e sublimados que, compre salientar, tamén foron recreacións pola vía da re-utilización dos elementos esenciais da personaxe.

Mais a desaparición destas entidades foi mais aparente que efectiva. No novo contexto de crise ou creba do paradigma imperante nos dous séculos anteriores e que exhibiu o fetiche da abundancia esencial fronte ó tradicional da solidariedade, semellan rexurdir as vellas figuras locais se cadra como unha manifestación da ideoloxía de fondo das vellas, moi vellas, sociedades europeas. O pensamento autárquico e con este a posibilidade de repregamento cara posicións de seguridade, as non especulativas logo, podería estar detrás do fenómeno da volta da ollada cara o próximo e o razoable en tanto que comedido.

Así pois e se o consideramos, polo exposto anteriormente, como un mito factible, podemos cuestionármolos a súa posibilidade ou remanencia etnográfica e antropolóxica.

Unha constante destas figuras é a tendencia ó seu vencellamento coa personaxe dun “santo”. No caso do Pandigueiro, compre salientar que tamén neste aspecto existe un referente próximo conspicuo e activo que cumpre o rol de re-distribuidor inmediato dos referentes míticos que adobían á personaxe.

San Mamede, cunha ampla representación europea como advocación e cunha fonda presenza³ no parroquial galego, é o santo que da nome a unha das mais senlleiras serras do Macizo Central Ourensán.

A súa haxiografía conta como no século terceiro ou cuarto o neno santo chegará a se-lo triplamente, no sentido de que tanto o seu pai, Teodoto, coma a súa nai, Rufina, tamén o foran. Ademais ven retratado como un triplo orfo xa que nacería prematuro, ficaría orfo da nai e logo de seren adoptado por unha rica viúva, Ammia, ficaría tamén orfo dela.

Seica foi pastor, no entorno da Cesarea Mazaca, no Asia menor, actualmente a cidade de Kayseri na Capadocia turca, que entre outras moitas influencias, debeu ter tamén a dos gálatas da Galacia coa que cando menos lindaba. Os Gálatas foron galos segundo as fontes clásicas, como as noticias de Pausanias, a onomástica céltica da carta ós Gálatas de San Paulo, ou as afirmacións de San Xerónimo, filólogo e Pai da Igrexa, segundo as que estes falaban inda no século V d.C., un dialecto galo semellante ó de Treveris⁴.

O caso é que, morto o bispo da Cesarea, o neno santo, Mamede (Mamet, Mamés, Mamas e outras denominacións pan e peri-europeas) predicou o evanxeo no monte, ós animais. Estes tiñan conta del, aleitábano dábanlle mel e protexíano dos perigos ou a intemperie.

Preso polas súas prácticas foi martirizado co ecúleo, lume, fame, formigas e botado ós leóns do circo que son amansados polo neno. Nunha nova tentativa homicida, resulta destripado cun tridente mais Mamede recolle as súas tripas e fuxe cara unha cova na que remata decapitado por orde da

---

3 V.g. “O mesmo **Padre Sarmiento** fala del, do santo, dicindo que os galegos aseguran que o santo era galego inda que Sarmiento o nega, ó tempo que asegura que é un nome ben común nesta terra mais somentes se lle por os “rústicos” En: Sarmiento, M. (1770) Colección de voces y frases gallegas. Pensado, Jose Luis (ed.) (1970) Editorial: Ediciones Universidad de Salamanca. Vol I pg. 378.

4 Philip Freeman: The galatian language. A comprehensive survey of the language of the ancient celts in Greco-Roman Asia Minor. Ed. Mellen Press. 2001.
William M. Ramsay: Historical commentary on Galatians. Ed. Mark Wilson. 1997.

prefectura romana segundo as diferentes fontes⁵. Esta cabeza-reliquia estaría depositada na catedral de Langrés, Francia, consagrada ó santo, dende 1204 ou 1205 cando foi levada aló polos cruzados.

Orixinariamente, a súa festa na Cesarea da Capadocia era o primeiro día do ano novo, precedida dunha vixilia solemne e tamén tiña unha segunda festa no Domingo in Albis, chamado de Quasimodo e Oitava de Pascua. Nela os fieis son comparados cos nenos neonatos posto que para eles a fe cristiá representaría o leite espiritual⁶.

Adoita seren representado dacabalo dun león, e cun año no colo.

---

5 Homilías de san Basilio, san Gregorio. Diversas “passios” coma as de Valafrido Strabone, -Himno adicado ó santo- ou a “vita” do obispo Godofredo de Langres, cidade na que a catedral está consagrada a San Mamet.

6 Antífona ad introitum. Epistola1. Petri II,2: “Quasi modo geniti infantes alleluja: rationabile sine dolo lac concupiscite: ut in eo crescatis in salutem.” Como os neonatos ansiade o leite (do espírito) sen engano (verdadeiro ou inocente) de xeito que medredes en saude. No orixinal en grego, biblia quinquaginta, emprégase a palabra “logikós” do “logos” que foi verquida ó latín como “rationabile”. Tamén na cuarta edición correxida da edición de R. Weber a forma “Quasi modo” foi substituída por “Sicut modo” e “rationabile” veu a “rationale”.

Icona Ortodoxa grega. S.XVII, Creta.

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/0c/Mamant.jpg/200px-Mamant.jpg>

A figura do felino, símbolo da maxestade mais tamén do “ouro subterráneo” ou “sol subterráneo” cabalgado polo santo Mamede, ou Mamas, pola súa relación co leite e cos peitos xa que logo, remite sen dúbida ás ancestrais figuras das Lamias ou seres temibles moitas veces semi serpentiformes, que moran en covas, penedos ou fontes onde adoitan manifestarse peiteando a cabeleira cun peite de ouro mentres agardan polos mozos, preferentemente, para levalos ó submundo, devoralos e, ou, beber o seu sangue. Moitas veces aparecen en contextos narrativos nos que o compromiso matrimonial é un elemento esencial do discurso simbólico.

Courtesy of Special Collections, University of Houston Libraries. UH Digital Library.

http://digital.lib.uh.edu/cdm4/item_viewer.php?CISOROOT=/p15195coll18&CISOPTR=156

A converxencia no significante e no significado, coa moura galega é, pois, mais que notoria. Deste xeito o culto ó santo, tan común⁷ en Galicia, puidera terse espallado dun xeito fluído sobre a base da converxencia coas estruturas mitolóxicas preexistentes e facilitando a re-configuración da imaxe popular cara a fasquía e atributos simbólicos do neno santo.

A relación explícita deste cos nenos, a prodigalidade, a fin do ano, o bandullo, o leite, as mouras e o mundo baixo terra cos seus tesouros moitas veces presentados como agasallos na tradición oral⁸, puido ter un efecto antropolóxico de homologación que habilitou ó santo como valedor dos nenos fronte as penurias e que puido ter certos acenos “de ida e volta” xa que o contacto cos gálatas da Anatolia puido inducir á incorporación de elementos procedentes da tradición atlántica europea que séculos despois retornaron conservando unha semellanza “de familia”.

No caso do Pandigueiro das serras orientais galegas temos como dixemos antes, unha serie de indicios lingüísticos e etnográficos que puideran ter orixe nestas circunstancias.

Entre eles podemos ver como inda hoxe ten presenza na zona o adxectivo “pándigo” como denotativo do comportamento inxenuo, pouco asisado e semellante ó propio dun neno. Nesta bisbarra e cando se quere aloumiñar ós nenos é común facer o aceno de cheirarlles o bandullo para “saber o que comiches”. Doutra banda, o leite con purgazos, castañas secas cocidas, é unha comida con importante prevalencia na gastronomía local.

Conta a tradición popular recollida precisamente no pobo de San Mamede da Pobra de Trives, que o santo baixou do ceo, no alto da serra, nunha nube. Tropezou, ó caer, nuns penedos e coas galochas que levaba atronou

---

7 Aparecen oficialmente 92 advocacións neste sentido. Cfr.: <http://www.ige.eu/igebdt/esq.jsp?pagina=002001&c=-1&ruta=nomenclator/nomenbuscar.jsp> e até 89 parroquias de toda Galicia coa advocación de San mamede. Cfr.: Parroquias de Galicia baixo a advocación de san Mamede https://gl.wikipedia.org/wiki/Categor%C3%ADa:Parroquias_de_Galicia_baixo_a_advocaci%C3%B3n_de_san_Mamede

8 Cfr. Os relatos de mouras que agasallan con ouro que logo e por imprudencia da persoa agasallada remata por volverse carbón, agás unhas miserentas faragullas.

o mundo. Viviu nunha cabana que fixo e as corzas dábanlle de mamar, os lobos gardábano e todos se xuntaban para que tivera calor.

Así estivo e na serra do seu nome, alta, brava e cuberta xeralmente de neve segundo a descrición do Licenciado Molina⁹, fica a súa fonte e a súa cova.

Así pois este pándigo, este inocente como un neno, este santo señor dos animais, baixaría da serra para esconxurar o mal do bandullo, a fame, dos nenos, inocentes coma el, traendo leite, castañas e gando propiciatorio: as figuriñas de animais feitos da madeira branda coma o amieiro, cocida para que non rache logo de seca, cos que convocar á fartura e afastar a necesidade.

No derradeiro día do ano 1973 ou 1974 nun lugar da bisbarra das altas terras de Trives e nunha casa na que había un neno duns seis ou sete anos, o Pandigueiro petou na porta.

Pucha, chaqueta dun traxe, camisa e chaleco. Pantalón de tergal e galochas vellas. Os ollos da cor dunha nube de outono e as mans grandes nun corpo achacío, delgado e seco como unha trabe vella. O señor Vitorino, así lle chamaban, encargábase de botar e acomodar unhas vacas que eran a facenda doutro home e que vivían, na corte por baixo da casa á que viñera de criado.

Falou na porta co meu pai e dos petos tirou dous ou tres figuriñas feitas á navalla. Eran como animalciños redondechos, pateños e bandullentos. Deumas coas dúas mans abertas e xuntas ó tempo que dicía “eis o pandigueiro ei che vai!”. Aquela tarde a miña nai deume de sobremesa unha cunca de castañas secas cocidas no leite. A hora de deitarse foi a de sempre. Cedo.

Tardei inda ben días en voltar ver o señor Vitorino. Cando o vin fixo como que me cheiraba no bandullo dicindo que ía saber o que comera. Concluíu que si, que comera leite con purgazos. Aquel ano criaríame ben.

Algunha outra vez os veciños como o señor Casiano e o señor Paco da Ponte Navea ou a Señora Martina da Pena Folenche fixeron Algunha alusión ó feito de cheirarme o bandullo para saber o que comera relacionando esta actitude ca palabra Pandigueiro.

---

⁹ Descrición do reino de Galicia

